

V.

KOKEMUS, NIMEÄMINEN, MENNEISYYSPOLITIikka

Saksan liittotasavallassa 1980-luvun puolivälissä käyty *Historikerstreit* osoitti, että menneisyyden tulkitseminen oli merkityksellinen ja poliittinen prosessi, joka liittyi sekä valtioon että ihmisten elämään. Ernst Nolten sanoin kyseessä oli menneisyys, joka ei tahtonut muuttua menneisyydeksi. Aina tieteellisiä argumentteja ei voinutkaan erottaa erilaisista odotuksista, symbolisista ja moraalisisista näkemyksistä. Paitsi, että natsimenneisyyttä koskeneessa keskustelussa oli halu siirtää epämieluisa kokemus osaksi historiaa, niin kyseessä oli myös pyrkimys komprometoida sisäpoliittinen vastustaja analogisoimalla kansallissosialismi joko kommunismin tai erilaisten pääomapiirien kanssa.

Sekä Saksan että Unkarin tapauksissa historian uudelleenkirjoittamisen poliittinen ulottuvuus liittyi odotushorisonttiin, jossa kokemus-tilan revisiolla onnistuttiin vaikuttamaan myös uudelleen muotoutuvaan odotukseen. Historia kirjoitetaankin nykyisyydessä mutta tulevaisuutta varten. Liittotasavallassa menneen revision oli tarkoitus vapauttaa pelitilaa tuleville tavoitteille, ja Unkarissa uudelleen tulkinta kävi ensin tarpeelliseksi uutta puolueohjelmaa ja sittemmin monipuoluejärjestelmän rakentamista varten.

Kun tutkimus on tässä työssä ymmärretty tutkijan konstruktioksi, niin siinä ovat läsnä myös tutkijan, aikakauden ja yhteiskunnan käsitykset sekä myös erilaiset odotukset. Unkarilaisessa historiankirjoituksessa vuoden 1956 osalta kysymys oli Kádárin aikana voittajan kokemuksen legitimaatiosta ja tarkemmin vielä voittajan sukupolvi-kokemuksen muistamisesta. Völgyesin (1987) kategorialla kaikilla tässä tarkastelluilla kirjoittajilla fasismiin, uuden aloittamiseen (1945) ja stalinismiin (1956) liittyneet kokemukset olivat keskeisiä. Esitellyt historiankirjoittajat ovat kaikki syntyneet vuosien 1923–1930 välillä: Berecz 1930, Balogh 1926, Jakab 1926, Hollós 1923, Lajtai 1921 ja Molnár 1927. Keskeisistä kansannousun tuomituista johtajista jopa huomattava osa syntyi peräti samana vuonna eli 1917: Maléter, Gimes, Losonczy, Szilágyi ja Vásárhelyi, kuin myös Kádárin ajan kulttuuripolitiikan tärkein suuntaaja György Aczélkin.

Paitsi, että historioitsijat olivat ainoan sallitun puolueen jäseniä, heillä oli myös korkeita asemia itse järjestelmässä. Välttämättä kyse ei ollut kuitenkaan yksiselitteisesti ”pakosta”, vaan tarkastellut historioitsijat olivat sisäistäneet vallitsevan kollektiivin poliittisen toiminnan muotona. Mitä ilmeisemmin he olivat myös vakuuttuneita valkoisen terrorin alkamisesta, uusinsivat kokemustilansa tekstissään ja sotivat ”omaa talvisotaansa” vielä 1980-luvun puolivälissä. Ervin Hollós ja Vera Lajtai (1986) viittasivat tähän kokemustilaan sanoessaan, ettei ole helppoa kirjoittaa, kun vielä vuosisadan alkupuolella vastavallankumous hallitsi avoimesti.

Historiallisessa katsantokannassa järjestelmä ymmärrettiin puutteineenkin aiempaa paremmaksi. Kun menneisyys pystyttiin tuomitsemaan, nykyisyys legitimoitui jo automaattisesti. Tällöin rinnastuksena olivat maailmansota ja fasismi eivätkä kilpailevat järjestelmät.

Toisaalta länsi ei myöskään ollut niin suvaitsevainen, kuin kylmän sodan jälkeen saattaa ymmärtää: esimerkiksi Pius XII:ta arvosteltiin hiljaisesta tuesta natsseille ja antikommunismista häntä kritisoivat Italian kristillisdemokraatitkin. János Molnár (1967) mainitsi vuonna 1956 kyseen olleen taistelusta Dulles, Paavi ja Eisenhower vastaan kommunistit. Molnár ymmärsi tilanteen kahden maailman vastakkainasetteluksi, jossa niin Kuuballa, Indonesialla kuin Etelä-Amerikkallakin oli oma paikkansa.

Historian tulkitaan tässä olleen sisäistetty poliittinen argumentti, jolla taisteltiin vallasta. Tieto oli valtaa ja tässä kysymys onkin kertomuksellisesta, tiedonvälityksellisestä vallasta, jossa todellisuutta myös luodaan määrittelemällä, mistä jostakin asiassa on kysymys tai mikä siinä on keskeistä. Valtaa on myös se, missä kontekstissa asioita voi käsitellä tai niitä on erilaisten ulkoisten tai sisäisten rajoitteiden takia lupa vertailla.

Nykyisyyteen argumentti ottaa kantaa esimerkiksi puolustamalla tai vastustamalla tehtyjen uhrauksien ja tekojen tarpeellisuutta. Voittajan ja häntä lähellä olevien poliittinen muisti ei ole kiinnostunut uhreista vaan lopputuloksesta, jossa uhrin ovat tuloksesta maksettu hinta. Persian lahden sodassakaan ei länsimaita kiinnostanut uhrien määrä, vaan se ymmärrettiin hinnaksi Kuwaitin vapauttamisesta, Saddamin pysäyttämisestä jne. Häviäjän osana on puolestaan pitää koettua vääryyttä esillä.

Unkarissa historioitsijalla oli periaatteessa useita vaihtoehtoja: jo aiemmin mainittu puolueura, osallistuminen maanalaistoimintaan, suora vastarinta, vetäytyminen tutkimaan nykypolitiikan kannalta riittävän mitättömiä tai kaukana olevia aiheita tai hakemaan sieltä mahdollisia analogioita. Käsitys kádáristeista ensin mainittuina, karriäristeinä tai puolustamassa vallitsevaa valtaa näyttää olleen Unkarissa jonkinlainen itsestään selvyys. Ongelmana on kuitenkin jo edellä mainittu yleinen lähellä oleminen, sillä esimerkiksi suomalainen akateeminen historiankirjoitus oli kykenevä käsittelemään vuotta 1918 muuna kuin vapaussotana vasta 1960-luvun alussa (vrt. Alapuro 1988).

Unkarissa historiankirjoituksesta kulki liian suora, problematisoimaton viiva harjoitettuun politiikkaan. Vain myös luotettavien tutkijoiden päästäminen arkistoihin johti epäilyyn heidän uskottavuudestaan. Kun asioiden salaaminen jäi vaikutelmaksi, niin mahdollisesti uskottavampikin teksti joutui siten epäilyttäväksi, ja tutkijoista muodostui tulppia, jotka tulkitsivat tekstit sen sijaan, että niitä olisi itse päässyt lukemaan.

Voimakas toteutuneen vaihtoehdon legitimointi johti kuitenkin päinvastaiseen lopputulokseen kuin oli tarkoitus: vielä ulos kirjoittamattomassa kokemustilassa säilyi ajatus, että asiat olisivat paremmin, jos kansannousu olisi päättynyt toisin – itse kuohuntavaihe oli niin lyhyt, että sekä optimististen että pessimististen mahdollisuuksien tulevaisuus oli puolustettavissa.

Kun menneisyys oli sekaisin, niin myös nykyisyys oli nopeassa muutoksessa ja päinvastoin. Vallanpitäjän vaihdos ei kuitenkaan tarkoittanut vielä tulkinnan muutosta – sekä vuosina 1956 että 1989 historiankirjat luvattiin kirjoittaa uusiksi vielä vanhan vallan aikana. Sen sijaan tulkinnan muutos johti myös politiikan tai vallanpitäjän vaihtumiseen.

Vaikka historiaa ei järjestelmällisesti kirjoitettukaan ”loppuun” (*Fortschreiben*) ennen uudelleenkirjoitusvaiheeseen siirtymistä, kaikki Kosellekin historiankirjoituksen tasot olivat nähtävissä kevään 1990 vaaleihin tai oikeammin jo vuoden 1988 loppuun mennessä. Jonkin verran puolueen historioitsijat vastasivat töissään myös emigrantteille mutta lähinnä pysyttelivät valmiiksi kaivetuissa asemissaan.

5.1. Nimeäminen on valtaa

Nimitysmuutoksen tasolla Unkarin kansannousun historiankirjoituksessa voidaan puhua jo kirjoittamisesta uudelleen (*Umschreiben*). Vaikka kysymys oli puolueohjelmasta, osa vielä silloisista voittajista oli kykeneviä revisoimaan nimitystä uusia tavoitteita vastaavaksi. Unkarin tapauksessa ei ole lopulta olennaista tapahtuiko vallankumous vai vastavallankumous vaan se, että eri toimijat saivat tulkinnoista oikeutuksen poliittiselle toiminnalleen. Kun esimerkiksi Yhdysvalloissa tiettyä tapahtumaa onnistuttiin kutsumaan kriisiksi, siitä seurasi myös erinäisiä oletuksia päivänpoliittiseen keskusteluun, joilla pyrittiin oikeuttamaan johtajien tekemiä toimenpiteitä (Edelman 1977, 25–45).

Tutkimuksessa puolestaan nimeäminen on osa argumentaatiota, joka liittyy tutkijan laatimaan konstruktion tutkimuskohteestaan. Siinä tutkija joutuu jatkuvasti nimeämään ja määrittelemään kohdettaan, mikä tapahtuu kielen avulla konstruoitavan todellisuuden välityksellä. Itse tapahtuman nimeäminen voi olla joko aikalaiskäsitelyyn perustuva tai jälkikäteen annettu teesi. Esimerkiksi János Molnár puolusti käsitystä vastavallankumouksesta sillä, ettei itse toimijoilla ollut tarkkaa kuvaa siitä, mikä on menossa (1967, 245–250). Pentti Renvallilla (1965) nimeäminen oli periodin substanssia rekonstruoinnin välityksellä ehdollistava konstruktio. Kannan voi ymmärtää siten, että tutkija käyttää valtaa, antaa nimet, eivätkä ne sinänsä ole olemassa tai löydettävissä. Tämä kielellinen vallankäyttö oli selvää Kádárin Unkarissa: vaikka vastavallankumoukselle oli olemassa erilaisia synonyymejä (kapina, tapahtumat), ne kuitenkin alistuivat oikeaksi katsotulle nimelle: jollakin tavoin vääriksi ymmärretyt pantiin lainausmerkkeihin.

Vertailun vuoksi Suomen vuoden 1918 esimerkissä aikalaisittain vapaussodasta puhuivat ne, jotka näkivät Venäjän-kysymyksen keskeisimpänä. Myös termi kansalaissota oli yleisesti esillä ja sitä käytettiin valkoisella puolella. Mukana olleiden punaisten kokemuksena meneillään oli luokkasota, vallankumous tai kapina, mutta vastustajan kieleen kuuluva termi kansalaissota yleistyi tappio-odotuksen häämöittäessä. Kaikkien mahdollisten aikalaisnimitysten käyttö edusti puolestaan pyrkimystä pysyä konfliktin ulkopuolella; näin toimivat

eräät sotaan osallistumattomat sosiaalidemokraattiset lehdet (vrt. Haapala 1993, 106; Väisänen 1993, 98–101; Manninen 1982).

Jälkikäteen voittajien poliittisessa muistissa vuoden 1918 konflikti kanonisoitiin vapaussodaksi. Paitsi, että kysymyksessä oli voittajan ylevän kokemuksen ikuistaminen, tulkinta myös oikeutti sisäpoliittiset uhraukset ja terrorin itsenäisyydestä ymmärrettyinä hintana. Poliittista ulottuvuutta on ollut myös termin kansalaissota vakiintumisella, sillä tutkimuksen lisäksi käsitys alkoi yleistyä myös uusvasemmiston nousun myötä 1960-luvulla (vrt. Manninen 1993). Tämä ”demokratisoituminen” jatkui siinä määrin, että nykyisin ”rähmällään olon vuosikymmeneksi” tulkitulla 1970-luvulla uusi käsitys tasa-arvoistui vanhan rinnalle: vapaussota-kansalaissota. Siihen ei mahtunut käsitys vallankumouksesta, joka ensin yhdistettiin emigranttikommunisteihin, ja jonka suomalaiskeskusteluun toivat lähinnä ulkomaiset tutkijat (vrt. esim. Upton 1981).

Vastakkain ovat siis aikalaisnimitykset ja jälkikäteisnimitykset. Esimerkiksi Heikki Ylikangas on puolustanut Suomen tapaukselle nimeä sisällissota, koska termi ylittää aiemmat, on neutraali ja mahdollistaa vieraiden joukkojen osallistumisen konfliktiin (1993a, 111, vrt. myös 1993b). Jorma Kalelan tulkinta puolestaan on, että historioitsijan lähtökohtana pitää olla tutkittavan aikakauden kohteelle antamat nimitykset (1993, 125). Suomen esimerkin perusteella vastassa on kuitenkin moninaisuus, joka johtaa selkeään kannanottoon jonkin osapuolen hyväksi tai rasittaviin, luonnottoman pitkiin nimiyhdistelmiin, jotka eivät vakiinnu käyttöön. Richard Rortya mukaellen kirjoittaja ottaakin kantaa jo sillä, että hän esimerkiksi eri nimet problematisoituaan kertoo vaikkapa *kansalaissodan* olleen valkoisille vapaus- ja punaisille luokkasotaa.

Varsinaisesti oikeita nimiä ei olekaan olemassa, vaan nimet ja nimeäminen liittyvät valtaan ja vallankäyttöön; ne ovat identiteetin välineitä, joilla otetaan kantaa valtapuheeseen ja kanonisoitavaan kuvaan menneestä ja nykyisestä. Nimet ja niiden hyväksyminen suodattuvat monenlaisten symbolisten kerrostumien lävitse. Aikaan ja paikkaan sitoutunut kieli on potentiaalisesti läpipoliittista, sillä esimerkiksi Unkari-keskustelun perusteella jo myös sinänsä neutraali nimi *tapahtumat* oli sekin asiaan perehtyneelle kannanotto: vuonna 1989 se edusti vastavallankumoustulkintaa tukeneen historioitsija János Bereczin henkilökohtaista myönnytystä ja kompromissia.

Vaikka Unkarin tapauksessa tarkin ilmaisu saattaisi kenties olla keskeytetty vallankumous (*félbeszakadt forradalom*) (Horváth 1992), niin juhlapuheiden ja lain tasolle tämä ei ole vakiintunut. Sinne on nostettu juhlallisemmat termit vallankumous ja vapaussota. Termeinä nämä ovat toimineet myös uuden demokratian legitimoijina. Nimeämistä ei kuitenkaan pääse karkuun. Tässä kriteeri on kuitenkin kirjoitettu esiin, sillä se on ollut jo alkuluvussa mainitun suomalaisten tekemän Englanti-suomi suursanakirjan (1990) esimerkki.

Unkarissa nimi-ilmiö on nähtävissä Suomea jyrkempänä ja lyhyemmän ajan kuluessa: nimenomaan nimen valinta tai sen kiistäminen oli keskustelussa selkeä kannanotto jonkin tulkinnan puolesta. Myös vuonna 1956 termistön muutos oli puolueen ja hallituksen tasolla suorassa yhteydessä harjoitettavaan politiikkaan. Tilanne määriteltiin useiden aikalaispuheiden alussa, sillä tarkasteltujen tekstien pari ensimmäistä virkettä näyttivät varsin säännöllisesti sisältävän yrityksen määritellä nykyhetken olemus.

Politiikan muutokseksi termistön muutos tulkitaan myös Kádárin ajan jälkeen: Imre Pozsgayn suulla osa puolueesta haki uutta, entisen vastakkainasettelun ylittävää nimeä ja sanoi julkisuudessa siihen saakka sanomattoman. Väliittömänä poliittisena ulottuvuutena se toimi rohkaisuna oppositiolle. Tässä sen tulkitaan myös pakottaneen sekä politbyroon että keskuskomitean poikkeusistuntoihin. Pidemmällä tähtäimellä vallankumouspuheen yleistyminen korreloi Nagyin hautausten jälkeiseen aikaan, hallituspuolueen suosion laskuun ja oppositioryhmittymien kasvuun. Sinänsä uusi ja sopiva nimi kansannousu (*népfelkelés*) ei sekään vakiintunut, koska Unkarissa se liittyi hallitsemaan puolueeseen, vaikkakin sen reformisteihin. Unkarin tapauksessa politiikassa tapahtunut käänne on selvä: vaalien jälkeen uudessa laisassa puhuttiin jo yksiselitteisesti vallankumouksesta ja vapaussodasta.

Laajemmin ottaen termit vallankumous, kansannousu, sisällissota jne. ovat jollekin tietylle tapahtumalle annettuja retorisia figureja, joilla pyritään taivuttelemaan sekä miellyttämään. Oletus potentiaalisen universaaliyleisön, jolle omaa näkemystä pyritään markkinoidaan, koostumuksesta on jo yritys käyttää valtaa. Määrittelyillä ja nimen antamisella ei välttämättä pyritä realismuuteen, vaan niihin saatetaan liittyä myös ihailtuja piirteitä (vrt. Burke 1945).

Unkarin tapauksessa nimillä on ollut ylevä, epärationaalinenkin symboliulottuvuutensa ja näyttää siltä, että termistöllä on alusta läh-

tien jaettu poliittista kenttää ja sen vastakkainasetteluja: puolueessa vastavallankumouksen, tapahtumien ja myöhemmän kansannousun välillä sekä emigraatiossa vallankumouksen ja sitä jalommaksi koetun vapaussodan välillä. Uuden parlamentin lakikanonia vuonna 1990 edusti vallankumous- ja vapaussotapuolueen voittoa vastavallankumouksen ja kansannousun kannattajista.

Vuosina 1989 ja 1990 1956 tulkittiin vallankumoukseksi. Nykyisyydessä sen sijaan kyse oli järjestelmänmuutoksesta (*rendszerváltozás*), ylimenosta tai välivaiheesta (*átmenet*, jolla tosin alunperin tarkoitettiin välivaihetta kapitalismista sosialismiin vrt. Papp–Jakab 1985). Vallankumousjohdannaisista tarkastellut lehdet eivät kirjoita edes 23.–24.10., kun maa muuttui tasavallaksi. Järjestelmänmuutos on myös todennäköisesti yleisin Unkarissa käytetty termi.

Läntisessä muutoskirjallisuudessa termit ovat yleensä *refolution* (= *reform + revolution*), *rebirth*, *revolution*, *negotiated revolution*, *revolutionary change*, *transformation* ja *reformation* (vrt. Bozóki 1993a). Unkarissa vuonna 1992 ilmestynyt erityinen järjestelmänmuutoksen sanakirja *A rendszerváltás szótára* tuntee myös hiljaisen (*csendes forradalom*) ja neuvotellun vallankumouksen (*tárgyalásos forradalom*) (vrt. Bruszt 1990). Varmuuden vuoksi vallankumouksesta puhuessaan ex-unkarilaisemigrantit Ferenc Fehér ja Ágnes Heller (1992) käyttivät lainausmerkkejä kirjassaan Itä-Euroopan ”kunniakatat vallankumoukset” (*Kelet-Európa ”dicsőséges forradalmi”*). Lainaus viittaa varsinaisesti Englannin 1688 nimitykseen, joka Suomessa tunnetaan paremmin mainiona vallankumouksena.

Eri nimet voidaan tietysti tulkita siten, että kysymys on eri tapahtumasta kuten *de facto* onkin: *jotakin* tarkemmin määrittelemätöntä *tapahtui* vuosina 1848, 1919, 1948, 1956 ja 1989. Eri tapahtumia voidaan silti kutsua samalla nimellä kuin myös samaa tapahtumaa eri nimillä (vrt. Koselleck 1972, xxi–xxii). Poliitiikkaa on tällöin se, millaiset toimijat hyväksyvät ajattelussaan ja millä tasolla analogian esimerkiksi vuosien 1848 ja 1956 tai 1956 ja 1989 välille. Jos analogioita pitää yksinkertaisesti vain välttää, myöskään itse historiantutkimuksessa ei edetä.

Tässä politiikaksi on ymmärretty se, että vuoden 1956 analogia oli 1980-luvun lopussa eri toimijoiden *kokemustilassa* ja *mielikuvissa* apuna tulkitsemassa nykyisyyttä. Tulevaisuus ymmärrettiin erilaiseksi, mutta sen arvioimiseen käytettiin silti apuna historiaa ja kokemus-

tilaa. Argumentista ei ole erottauduttu myöskään kommunistivallan romahdettua: viimeksi Nato-pyrkimyksen yhteydessä on julkisesti vedottu läntiseen suojaan pelkona negatiivisen odotuksen toistumisesta.

Unkarilaiskontekstissa vallankumous ja vapaussota ovat olleet positiivisia käsitteitä: niissä kansa nousee harvainvaltaa vastaan. Käsitteellisesti Unkarissa toimi 4.11.1956 kaksi vallankumouksellista hallitusta, jotka taistelivat molemmat saman käsitteen sisällöstä. Imre Nagyilla merkityksiä oli kaksi: kansallisdemokraattinen vallankumous (26.10.) ja vallankumous (30.10.). Kádárilla merkitys ei tule suoraan esiin, mutta siksi on pääteltävissä jonkinlainen 26.10. käsitys: kansallinen tragedia, uudistuksia on tehtävä, mutta yksipuoluejärjestelmä on kaiken perusta. Kádárin ajan retoriikassa ensimmäiset vuodet tunnettiin nimellä konsolidaatio, joka uudessa valtapoliittisessa tilanteessa on nyttemmin käännetty restauraatioksi.

Häviäjien käsite vallankumous – vähän samoin kuin termi kansalaisuussota Suomessa – on jo metaforisoitunut yleiseen kielenkäyttöön eikä sen poliittisia ulottuvuuksia välttämättä tulevaisuudessa enää huomata. Tällöin siitä tulee perelmanilaisittain ns. uinuva metafora, jota ei välttämättä enää tunnisteta metaforaksi – alunperin aikaan ja paikkaan sitoutuneeksi. Tällöin politiikka on ollut mitä ”oivallisinta”: aiemman negatiivisen ulottuvuuden sijaan mennyt on nähty parhain päin ja kysymys poissa päivittäiseltä esityslistalta. Toisaalta uusi tulkinta on myös pystynyt hyödyttämään jotakin osapuolta, tässä tapauksessa entisiä häviäjiä.

Kokonaisuutena nimipolitiikka on mitä herkullisinta ja tunteisiin vetoavaa politiikkaa, josta jokaisella on jotakin sanottavaa – toisin kuin esimerkiksi budjetti- tai finanssipolitiikasta. Nimiin kulmineituvat kokonaiset tulkinnat, mielikuvat, tunteet ja merkitykset; nimet kantavat menneen kielen ja uudessa tilanteessa läsnä olevat kokemukset ja odotukset. Usein nimet saattavat olla jopa huolellisen tuotekehittelyn tulos, niillä on symboliarvonsa ja ne on helppo muuttaa ennen sisältöä todistamaan, että edes jokin on muuttumassa. Nimillä luodaan myös positiivisia odotuksia; ne näkyvät kaikkialla kuten raitiovaunut raunioituneessa Hampurissa, jossa ensimmäiset ikkunaruu-dut laitettiin asuntojen sijasta juuri niihin.

Myös unkarilaisessa kokemustilassa symbolit ovat ”kaikkialla” läsnä, ja esimerkiksi valtakunnan vaakuna luo yhteisön identiteettiä jo lastentarhoista ja kouluista lähtien. Sosialismin aika koetti luoda omia

symboleitaan eikä myöskään onnistunut riisumaan vanhoja kuten esimerkiksi myöhäiskádárismin kadunnimipolitiikka osoittaa. Myös kriisitilanteessa puututtiin ensin symboleihin: 15.3. ja vaakunamuutos olivat sekä vuosina 1956 että 1988–1989 vallanpitäjän myönnytyksiä *ennen* periaatteellista monipuolueargumenttia. Kaikkialla nähtävissä olevat symbolit olivat eräänlainen arkiteksti, jolla luotiin odotushorisonttia, uskottavuutta muutokseen mutta myös kilpailtiin symbolien merkitysten haltuunotosta osana oman vallan legitimaatiota. Tältä kannalta esimerkiksi kadunnimet ja niiden muuttaminen ovat poliittisen representaation välineitä, jotka saatetaan vastaanottaa vain pelkinä niminä, mutta kenen tahansa nimi ei myöskään kanonisoidu, vaan kyse on jollakin tavalla merkittävästä asiasta.

5.2. Poliittinen muisti ja menneisyys nykyisyydessä

Lähimenneisyydessä aikalaishenkilöiden muistot muovaavat tulkintaa ja suhtautumista menneeseen. Tarkkaan tätä lähellä olevaa menneisyyttä ei voi rajata – ei edes kokijoiden elinikään –, vaan tässä sen mittaa ehdotetaan samaistettavaksi poliittiseksi muistiksi kutsuttuun tarkemmin määrittelemättömään ilmiöön. Se on subjektiivinen, vaatii aktivointia, on poliittista identiteettiä sekä yhdistävä että erottava tekijä ja välttää myös ajatuksen yhdestä toimijasta. Tunnetusti poliittista muistia sanotaan lyhyeksi, mutta toisaalta isien pahat teot voivat Jugoslavian tai Raamatun esimerkein kostautua kolmanteen ja neljänteenkin polveen.

Unkarissa historiallisia henkilöitä muistetaan paljon ja menneen läsnäolo on kuin yhtä seppelten laskemista. Myös eräänlainen varhaiskristillinen tai katolinen marttyrioni ja pyhimyksellistäminen ovat nähtävissä niin kielenkäytön, kadunnimien kuin muistomerkkienkin tasolla. Valtiollinen juhlapäivä liittyy sekin välillisesti kuo-
lemaan.

Gerhard Seewann on kiinnittänyt huomiota Unkarin epäonnistuneisiin vallankumouksiin, joiden sankareita on pidetty näkyvästi esillä: Ferenc Rákóczi, Lajos Kossuth, Béla Kun ja tuolloin, 1987, vielä epävirallisena jatkona Imre Nagy. Tämä ”*memento mori*”, sekä ”sittenkin” jatkuvuus ja valmius nousta kapinaan kuuluu Seewannin mukaan pienen maan elinehtoihin, joita ilman sen itsetietoisuus ei ole tarpeeksi riittävä (Seewann 1987, 706; myös Rév 1995).

Pienenkin maan itsetietoisuudesta kertoo se, että Unkarissa pitkä valtiollinen historia tuodaan mielellään esiin. Vaikka itse menneelle ei mahda mitään, menneen esittämisen tavoille ja historiakulttuurille kylläkin. Unkarissa menneisyys näyttää usein Kantin velvollisuusetiikan tavoin asettavan toimijoille vaatimuksia, jotka eri tavoin ovat läsnä myös nykyisyydessä: sankarit ja vanhat vääryydet on muistettava, legendat ja tragediat välitettävä edelleen. Tässä mielessä kansannousuun liittyvät ilmiöt ovat vasta asettumassa kollektiivisesta kokemustilasta osaksi julkisen esittämisen muotoja.

Itse unkarin kielessä mennyttä ei tunneta varsinaisena perfektinä vaan vain yhtenä menneenä aikana (imperfekti), kun suomessa ja esimerkiksi englannissa vastaavia on kolme. Kirjailija ja poliitikko Sándor Csoórin (1992) näkemyksen mukaan Keski- ja Itä-Euroopassa historia tarkoittaaakin pidennettyä nykyhetkeä. Siinä menneisyys rakennetaan ennen tulevaisuutta.

Tarkastellussa muutosvaiheessa menneisyyteen, historialliseen traditioon ja analogiaan myös vedottiin usein. Jatkumoa rakennetaan ja juuri se on poliittista toimintaa. Oletetun positiivisen menneisyyskonnotaation omaava mielikuva, kokemus tai symboli pyrittiin omimaan ja negatiivinen siirtämään vastustajalle. Vaikka vuosi 1956 on näistä yleisin, niin vedottiin myös vuosiin 1848, 1918 ja 1919.

Eräänlainen historian perinnönjako on poliittisessa muistissa ollut keskeinen ja yli puoluerajojen vedottu teema ainakin vuodesta 1848 lähtien. Oma nykyisyys on automaattisesti legitimoitunut, kun on asettautuduttu jonkin aikakauden tai poliitikon perilliseksi. Mishan (1990) tulkinnasta poiketen olemassa on pikemminkin historian läsnäolon kirous kuin sen syntyminen uudelleen.

Mitä ilmeisemmin tilanne saattaa kieliä koko unkarilaisen politiikan vahvasta retorisuudesta ja symbolisesta ulottuvuudesta. Sosialismiin liitetyt kategoriat puolesta ja vastaan tulivat nekin juuri Unkarista. Puheet ovat usein voimakkaasti ja tunteenomaisesti argumentoituja, vaihtoehdot pyritään näkemään selkeinä joko-tai -asetelmina ja kompromissi edustaa jotakin huonoa. Keskustelua kuvaava sana on usein *vita*, joka sekin merkitsee kiistaa.

Tässä tästä moniulotteisesta ilmiöstä on käytetty nimitystä menneisyyspolitiikka, sillä perinteinen ajattelutapa menneen kronologian paljastamisesta on riittämätön määrittämään tässä tutkittua ilmiötä. Unkarin keskusteluihin jollakin tavalla verrattavia esimerkkejä ovat Saksan liittotasavallassa vuonna 1979 esitetty *Holocaust*-elokuva tai presidentti Reaganin vierailu kuusi vuotta myöhemmin. Ensimmäisessä tapauksessa television välittämä elokuva näytti saavan kansalaisia vakavasti miettimään menneisyyttään, vaikka huomattava määrä tutkimusta oli julkaistu jo sitä ennen (ks. Hentilä 1994). Toisessa tapauksessa kohu syntyi, kun Yhdysvaltain presidentti halusi kunnioittaa Bitburgin sotilashautausmaata, jonne selvisi haudatun myös SS-sotilaita.

Tässä menneisyyspolitiikka määrittyy erilaisiksi tavoiksi pitää menneisyyttä esillä nykyisyydessä. Tarkka määrittely on mahdotonta, mutta siihen voi kuulua niin muiston vaaliminen, traditiot, symbolit kuin analogialla luotava odotushorisonttikin. Menneisyyspolitiikkaan eivät osallistuneet vain tutkijat vaan myös poliitikot, taiteilijat, lehdistö ja erityisesti itse kansannousuun osallistuneet. Siten tämä politiikka näyttäisi hahmottuvan erilaisille mandariineille, humanisteille ja yhteiskuntatieteilijöille, jotka ovat tekemisissä merkitysten, kulttuurin ja mielipiteen muodostuksen kanssa. Kun Budapestissa vuonna 1986 pidettyä maanalaiskonferenssia tarkastellaan tältä kannalta, historioit-

sijoiden prosentuaalinen osuus (23,4%) on tapaamisen luonteen vuoksi ymmärrettävä. Eniten kuitenkin yllättää erilaisten varsinaisesti taiteen kanssa tekemisissä olevien osuus: jos kirjailijat, runoilijat, kirjallisuushistorioitsijat ja kritiikot huomioidaan yhtenä ryhmänä, heidän osuutensa oli suurin (24,3%) (Ötvenhatról... 1992, 333–334).

Historia, politiikka, taide ja kulttuuri näyttävätkin kietoutuneen yhteen ja tradition ylläpito ymmärrettiin intellektuellin velvollisuudeksi. Ongelmallista tämä on siinä mielessä, että kun ”lännessä” kirjallisuuden ja historian yhtymäkohtia on kahden viime vuosikymmenen aikana hahmotettu uudelleen, ”idässä” niitä ei ole koskaan selkeästi erotettukaan. Tuloksena oli realsosialismin ajan ylittävä kokemustila, jossa kansakunnan menneisyyden positiivisiksi koetut mallit oletettiin analogisiksi nykyisyydelle.

Esimerkiksi tärkeä osa Sándor Petőfin runoudesta käsittelee vuotta 1848, ja mahdollisesti käsitys vallankumouksesta syksyllä 1956 tuli juuri hänen runojensa välityksellä. Teemat ovat hyvin yleisiä runoudessa ja kirjallisuudessa, eikä vuoden 1956 aikalaislehtiä lukiessa tätä retoriikkaa voi väheksyä. Kun Petőfin sankaruusmyyttiä oli myös monen vallanpitäjän aikana pidetty esillä (vrt. esim. Márai 1937, 185–186), niin runollinen menneisyys oli se kokemustila, joka 1956 oli läsnä jo hyvin varhain käytetyssä vallankumouspuheessa.

Kulttuurilla onkin ollut myös vahva poliittinen ulottuvuutensa, vaikka se on onnistuttu valjastamaan niin kulttuurin kukoistukseen, kansallisiin päämääriin, länsimaistamispyrkimyksiin tai esimerkiksi sosialismin rakentamiseen. Tällöin kulttuurin poliittisuudella tarkoitetaan kieleen sisältyvää kulttuurista tapaa ajatella ja niitä tavallisesti problematisoimattomia sekä luonnollisiksi koettuja tapoja toimia, joiden potentiaalinen konfliktiulottuvuus ei välttämättä ilmene ennen, kuin kulttuurit kohtaavat.

Missä mielessä sosialismin retoriikaksi luultu toimintatapa onkin ollut luonteeltaan kansallista ja kulttuurista? Maailman kahtiajaon aikana tutkimuksissa korostettiin mielellään monoliittisuutta ja sosialistimaiden yhtäläisyyksiä, vaikka niillä oli paljon kulttuurisia erottavia piirteitä. Hypoteesin läheisempi arviointi vaatisi laajempaa tutkimusta myös muihin maihin ja Horthyn aikaan, mihin tässä ei ole mahdollisuuksia. On vain tyydyttävä kysymään, missä määrin *gulaššikommunismina* ymmärretty aikakausi olikin vain eräs unkarilaisen kulttuurin ilmentymä? Nimittäin suurella osalla tässä käsitellyistä ilmiöistä oli olemassa esimerkkinsä myös aiemmassa kokemustilassa.